

تاریخ ایران در روح القوانین منتسکیو

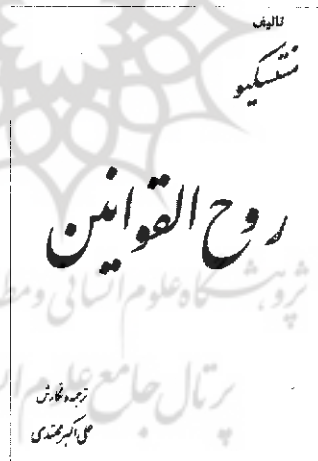
• رحیم شبانه

• شرح حال مؤلف:

خانواده منتسکیو از طبقه نجبا بودند. پدر او از رؤسای دادگستری بود. منتسکیو بعدها به لقب «بارون دولابرد» (Baronde la Brede) ملقب گشت و به ریاست پارلمان «بورده» رسید.^۱ اولین اثری که باعث معروفیت منتسکیو شد، کتاب **نامه‌های ایرانی** بود. این کتاب در اصل رمانی انتقادی از زبان دو نفر ایرانی است، که جامعه آن روز فرانسه را مورد استهزاء قرار داده‌اند. او این کتاب را در سال ۱۷۲۱ م. در سن ۳۲ سالگی نوشت. ۱۳ سال بعد کتاب **تحقیق در علل عظمت و انحطاط رومیان** را نوشت. مبحث این کتاب در اصل فلسفه تاریخ است. اما شاهکار مهم او کتاب **روح القوانین** است که برای تدارک آن بیست سال مطالعه نمود و قسمت زیادی از اروپا را سیاحت نمود.^۲ او از کشورهای اتریش، مجارستان، ایتالیا، سوئیس، آلمان و هلند دیدن کرد و سپس به انگلستان رفت و از ۱۷۲۹ م تا ۱۷۳۱ م. در آن کشور اقامت گزید. منتسکیو همراه با نویسندگان برجسته دیگر فرانسه چون روسو (۱۷۱۲ م - ۱۷۷۸ م)، ولتر (۱۶۹۴م - ۱۷۷۸ م)، بوفون (۱۷۰۷ م - ۱۷۸۸ م) در تدوین دایرةالمعارف که قسمت عمده آن اندیشه‌های فلسفی است، شرکت داشت.^۳

• منتسکیو و تاریخ ایران:

منتسکیو برای اولین بار قبل از نوشتن **روح القوانین**، از طریق کتاب **نامه‌های ایرانی** به موضوع ایران و ایرانیان پرداخت. هر چند که هدف اصلی کتاب **نامه‌های ایرانی**، بیشتر انتقاد از جامعه فرانسه از زبان افراد بیگانه بود. در این کتاب که به صورت داستان و رمان است، دو قهرمان به نام‌های «ریکا» و «ازبک» به فرانسه وارد می‌شوند. آنها در بحث با هم، عقاید و آراء منتسکیو را بیان می‌کنند و از وضع موجود انتقاد و ایراد می‌گیرند. تعداد این نامه‌ها ۱۶۱

- روح القوانین
- تألیف: منتسکیو
- ترجمه و نگارش: علی اکبر مهتدی
- ناشر: تهران، امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۴۳

اشاره:

کتاب **روح القوانین**، شاهکار منتسکیو، (Montesquieu) ۱۶۸۹ م - ۱۷۵۵ م. فیلسوف و نویسنده بزرگ عصر روشنگری فرانسه است. منتسکیو از جمله نویسندگانی بود که به لحاظ اندیشه، تأثیر ژرفی بر رهبران انقلاب کبیر فرانسه گذاشت. عقاید و نظریات او بعدها در ایجاد قوانین اساسی و جاری ملل مختلف مؤثر افتاد. در عصر مشروطه، ایرانیان زیادی به نوشته‌های او استناد می‌کردند. در کتاب **روح القوانین** مطالب فراوانی از اخبار و تاریخ ایران، هم تاریخ باستان و هم دوره معاصر نویسنده وجود دارد. هدف این مقاله تبیین و نقد نگرش منتسکیو به تاریخ ایران و منابع مورد استفاده او است.

دیدگاه منتسکیو نسبت به تاریخ شرق برگرفته از دیدگاه سنتی مورخان یونانی است که در آن شرق رامظهر استبداد و مطلق‌گرایی و یونان و تمدن آن رامظهر آزادی و روح دموکراسی می‌دانستند

کتاب «نامه‌های ایرانی» در اصل رمانی انتقادی از زبان دو نفر ایرانی است که جامعه آن روز فرانسه رامورد استهزاء قرار داده‌اند

نامه، شامل رمان، انتقاد از جامعه فرانسه و نظریات منتسکیو برای بهبود اوضاع، یعنی همان مطالبی است که بعدها در کتاب روح‌القوانین مطرح شد. منابع منتسکیو در نامه‌های ایرانی الهام از عقاید شاردن و تاورنیه در سفرنامه‌ها و یادداشت‌های آنها بوده است.^۱

روح‌القوانین (Esprit des lois) ارزشمندترین کتاب منتسکیو است که در آن ضمن مقایسه قوانین و رسوم ملل و ریشه‌یابی این قوانین، بهترین قوانین را که از دیدگاه او در قالب یک نظام مشروطه تبیین می‌شود، بیان می‌کند و ضمن این مقایسه مثال‌هایی از تاریخ شرق و غرب و رسوم ملل مختلف، به گونه‌ای که در نوشته‌های دیگران خوانده و برداشت نموده، بیان می‌کند. به طور کلی با مطالعه روح‌القوانین می‌توان چند برداشت کلی از عقاید و نظریات منتسکیو نمود:

۱- هدف منتسکیو نقل تاریخ نیست و مطالب تاریخی ارائه شده تنها جهت تأیید عقاید خود او است.

۲- او در مثال‌های خود فرقی بین تاریخ و افسانه قائل نشده است.

۳- دیدگاه منتسکیو نسبت به تاریخ شرق برگرفته از دیدگاه سنتی مورخان یونانی است که در آن شرق را مظهر استبداد و مطلق‌گرایی می‌دانستند.

۴- او نسبت به تمدن یونان و روم (به ویژه روم) با دید اعجاب و تحسین نگریسته است.

مطالبی که منتسکیو از تاریخ، چه تاریخ شرق و چه تاریخ غرب ارائه می‌کند، برای تأکید بر مطالب خودش بوده و قصد تاریخ‌نگاری نداشته است؛ بنابراین بدون ذکر اصل رویدادها و وقایع، مطالبی بریده و قیچی شده از تاریخ اقوام گذشته نقل می‌کند. از این رو خواننده کتاب او باید اطلاعات تاریخی کاملی از تاریخ، به ویژه تاریخ باستان داشته باشد تا نمونه‌ها و مثال‌های او را درک کند.

هدف منتسکیو از نوشتن روح‌القوانین این بود که می‌خواست

علت به وجود آمدن قوانین و ارزش اثر آنها را دریابد، بنابراین به قوانین ملت‌های مختلف شرق و غرب توجه نموده، مزایا و معایب این قوانین را نشان می‌دهد. همچنین برای تأیید گفته‌های خود از تاریخ و افسانه‌های ملل بهره می‌گیرد.

• منابع و مأخذ روح‌القوانین: منابع مورد مراجعه منتسکیو در ارتباط با تاریخ باستان، مورخان و نویسندگان یونان و روم مانند گزنفون، پلین، استرابون، پلوتارک و سیسرون بوده‌اند. مورخانی که اگر نگاهشان نسبت به تاریخ ایران و شرق همراه با غرض نباشد، با بی‌طرفی همراه نیست. این‌گونه مورخان دیدگاه هرودوت را نسبت به تاریخ شرق و ایران داشتند. آنها شرق و به ویژه ایران را مرکز و مظهر استبداد می‌دانستند و یونان و تمدن آن را مظهر آزادی و روح دموکراسی به شمار می‌آوردند. این عقاید به طور دقیق در نوشته‌های منتسکیو نیز بیان می‌شود. چنانکه او امپراتوری هخامنشی را امپراتوری استبدادی و حکومت اسپارت را یک حکومت جمهوری می‌داند.^۲ منتسکیو که تحت تأثیر مورخان رومی بوده، با نظر اعجاب و تحسین به تاریخ امپراتوری روم و قوانین آن نگریسته و آن را نشانه عظمت و قدرت می‌داند که حتی در زمان او هم محل نظر و توجه بوده است. چنانکه می‌نویسد: «هیچ وقت انسان نمی‌تواند از رومی‌ها دست بکشد.»^۳

منابع مورد مطالعه منتسکیو در قسمت تاریخ ایران دوره اسلامی و بیشتر دوره‌های معاصر با خود او، کتاب‌هایی بوده که در کتابخانه «لابرد» موجود بوده و منتسکیو از آنها استفاده نموده است؛ کتاب‌هایی چون هزار و یک شب (الف لیله و لیله)، نوشته‌های سیاحان و جهانگردانی چون هربر ۱۶۷۳ م. رتو نو ۱۶۶۳ م. تاورنیه ۱۶۹۶ م. شاردن ۱۶۸۶ م. تورنفر ۱۷۱۷ م. در میان این اسامی آنچه بیشتر مورد توجه منتسکیو بوده، نوشته‌های تاورنیه و شاردن بوده است. باید توجه داشت که نوشته‌های این افراد از جامعه ایران سطحی و شتابزده بوده

منتسکیو از جمله
نویسندگانی بود که به
لحاظ‌اندیشه، تأثیر
ژرفی بر رهبران انقلاب
کبیر فرانسه گذاشت

«روح القوانین» (Espritdeslois)، ارزشمندترین کتاب منتسکیو است که در آن ضمن مقایسه قوانین و رسوم ملل و ریشه‌یابی این قوانین، بهترین قوانین را که از دیدگاه او در قالب یک نظام مشروطه تبیین می‌شود، بیان می‌کند

بیشترین مطالبی که منتسکیو از تاریخ ایران باستان ارائه می‌کند، مربوط به عصر هخامنشی و دستورات و مقررات مربوط به پادشاهان این دوره است

و حکایت‌های بی‌مورد در نوشته‌های آنها کم نیست. برخی از آنها حتی با زبان‌های شرقی از جمله فارسی هیچ‌آشنایی نداشتند. به عنوان نمونه تاورنیه با وجود ۳۶ سال سیر و سیاحت در شرق، هیچ کدام از زبان‌های رایج در آنجا را فرا نگرفته بود.^۲ در واقع این افراد نگاهی تحقیرآمیز نسبت به تاریخ و ملل شرق داشته‌اند، بنابراین این نوشته‌های آنها در متفکر و فیلسوفی چون منتسکیو بسیار مؤثر بوده است.

• **تاریخ ایران باستان در روح القوانین:** بیشترین مطالبی که منتسکیو از تاریخ باستان ایران ارائه می‌دهد، مربوط به عصر هخامنشی و دستورات و مقررات مربوط به پادشاهان این دوره است. هرچند مطالبی هم از دوره اشکانی بیان می‌کند، ولی اطلاعات او درباره دوره ساسانی انگشت شمار است. به اخبار مربوط به اسکندر و اقدامات او نیز اشاره زیادی نموده است. گاهی با ذکر جزئیات و اسم پادشاهان یک واقعه تاریخی یا اسطوره‌ای را مطرح و معایب و مزایای دستورات و فرامین پادشاهان باستان و قوانین عرفی و مذهبی رایج بین اقوام را بیان می‌کند. ولی در اکثر موارد بدون ذکر نام اشخاص و یا واقعه‌ای خاص، از فرامین و قوانین نتیجه‌گیری می‌کند. به عنوان نمونه می‌نویسد: «در ایران وقتی پادشاه کسی را محکوم کرد، دیگر نمی‌توان با او در این باب حرف زد یا استدعای عفو نمود.»^۳

چنانکه گفته شد، اطلاعات منتسکیو از تاریخ باستان براساس آثار مورخان یونانی است، بنابراین بی‌طرفی در آن لحاظ نشده است. با وجود اینکه اکثر مورخان باستان نسبت به کوروش هخامنشی خوشبین هستند، منتسکیو از قوانین سختگیرانه او در «لیدی» خبر می‌دهد.^۴ منتسکیو با نظر تحسین و اعجاب به اسکندر و اقدامات او نگریسته و شگردهای نظامی او را بی‌نظیر توصیف می‌کند.^۵ اخلاق اسکندر را می‌ستاید و رفتار او را با ملل مغلوب از جمله ایران بی‌مانند می‌داند: «این چه فاتحی بود که تمام ملل مغلوب بر مرگ اومی‌گریند. این چه غاصبی بود که همان خاندانی که او از تخت برانداخته بود، در عزایش اشک می‌ریختند.»^۶ با این وجود منتسکیو مجبور به اعتراف است و برخی از اقدامات زشت و جنایتکارانه اسکندر را نقل می‌کند، اما بلافاصله می‌نویسد: «ولی کارهای بد خود را با اظهار ندامت و پشیمانی که خود ظاهر می‌ساخت...»^۷ این در حالی است که مورخان ما از نابودی آثار فرهنگی و علمی به دست اسکندر خبر می‌دهند^۸ و حتی نوشته‌اند که او دستور به کشتن دانشمندان و علما نیز داد.^۹ منتسکیو فکر آنانی را که تاریخ اسکندر را افسانه بدانند، کوچک شمرده است.^{۱۰}

منتسکیو در جای‌جای کتاب خود از استبداد و اختناق پادشاهان ایران خبر می‌دهد، ولی گاهی مطالبی مطرح می‌کند که نشان از تحسین او نسبت به ایرانیان و حکومت آنها دارد. او ایران را تنها دولت مقتدر بزرگ در آسیا می‌داند که حکومتی متمرکز، مقتدر و با عظمت داشت.^{۱۱}

قسمتی از مطالب منتسکیو مربوط به روابط شرق و غرب در جهان

باستان است، یعنی مناسبات بین ایران و روم در عصر اشکانی و ساسانی. اما در این رابطه مطالبی را مطرح می‌کند که نشان از برتری فرهنگی و تمدنی و قوانین رومیان دارد.^{۱۲} با وجود اینکه از اخلاق دمکراسی روم خبر می‌دهد، گزارش مهاجرت فلاسفه رومی به دربار ساسانی را نیز می‌آورد که نشان از آزار و اذیت رومیان نسبت به آنها است.^{۱۳}

منتسکیو فقط به مباحث سیاسی توجه نداشته، بلکه قسمت زیادی از مطالبی را که در ارتباط با جهان باستان و ایران ارائه می‌دهد، مربوط به مسائل اقتصادی و تجاری است. او به تلاش‌های ایرانیان برای ایجاد قنوات و آبادی در مناطق مختلف اشاره می‌کند و آن را می‌ستاید.^{۱۴} همچنین جغرافیای مناطق مختلف ایران را از زبان پلین و استرابون نقل می‌کند و بین زمان خود (زمان معاصر منتسکیو) و قرون باستان، از نظر عمران و آبادی مقایسه انجام می‌دهد. به ویژه راه‌های تجاری و اهمیت آنها را گوشزد می‌کند^{۱۵} و اکتشافات دریایی جهان باستان در اقیانوس هند توسط اسکندر را مطرح می‌کند.

به گفته او اسکندر می‌خواست از راه آبی، یعنی رودخانه‌های بین النهرین، اروپا را به هندوستان متصل کند؛ بنابراین دستور به تخریب سد هایی داد که توسط ایرانیان بر رودخانه‌های بین النهرین ایجاد شده بود.^{۱۶} منتسکیو علت ناکامی ایرانیان را در دریانوردی فقدان شهرها و بنادر تجاری در سواحل دریای عمان می‌داند و از همه مهم‌تر عدم مهارت ایرانیان را در امور دریایی مربوط به منع دریانوردی توسط آیین زرتشت می‌داند.^{۱۷}

منتسکیو تأثیر عمیق مذهب، به ویژه مذهب زرتشت در بین ایرانیان را گوشزد می‌کند و یکی از عوامل وفور نعمت در ایران باستان را اصول مذهب زرتشت می‌داند.^{۱۸} دیدگاه منتسکیو نسبت به مذهب ایرانیان و آداب و رسوم باستان مثبت است و برخی از این آداب را می‌ستاید.^{۱۹}

• **ایران دوره اسلامی در روح القوانین: منتسکیو**

اطلاعات بسیار کمی از تاریخ ایران دوره اسلامی ارائه می‌کند. حتی اطلاعات او از امپراتوری عثمانی و قوانین آن بیشتر از اوضاع ایران بوده است، چون در مثال‌ها و مواردی که برای نمونه ذکر می‌کند، بیشتر به قوانین و رسوم عثمانی که به اروپا نزدیک‌تر بوده و اخبار آن بیشتر در اختیار اروپاییان بوده توجه دارد.^{۲۰} قسمتی از اطلاعات منتسکیو مربوط به اعراب مسلمان و قوانین دین اسلام است. او نسبت به اعراب و دین اسلام نظر خوشبینانه‌ای ندارد.^{۲۱} پاره‌ای اطلاعات او درباره دین اسلام آشکارا نادرست است. به عنوان نمونه می‌نویسد: خدیجه در سن پنج سالگی به ازدواج پیامبر اسلام (ص) درآمد.^{۲۲} با این وجود، او گسترش شگفت‌انگیز قلمرو اعراب مسلمان را ناشی از مالیات ساده و کمتری می‌داند که ملل مغلوب مجبور به پرداخت به آنها بودند که به مراتب کمتر از مالیاتی بود که اینان به حکام سابق خود می‌پرداختند.^{۲۳}

در دوره مشروطه، متفکران ایرانی به اندیشه‌های منتسکیو، به ویژه دربارهٔ قانون نظر داشتند، بنابراین سعی نمودند این اندیشه‌ها را در تفکر مشروطه خواهی خود جای دهند

منتسکیو به تلاش‌های ایرانیان برای ایجاد قنوت و آبادی در مناطق مختلف اشاره می‌کند و آن را می‌ستاید

۱. امامی، حسام‌الدین؛ رویدادهای مهم تاریخ، چاپ اول، تهران، انتشارات جاویدان، ۱۳۶۲، ص ۱۷۱.
۲. اتحادیه، منصوره؛ «از نبرد مارنگو تا نبرد ممسنی در آمدی بر روابط ایران و فرانسه»، سخنرانی، گزارش اعظم مظاهری. کتاب‌ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۷۳، آبان ۱۳۸۲، ص ۱۱۳.
۳. منتسکیو: روح‌القوانین، ترجمه و نگارش علی‌اکبر مهتدی، چاپ پنجم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۳، ص ۳۱۲.
۴. همان، ص ۳۱۷.
۵. نوزر، آن ماری. «تصویری از ایران»، ترجمه نگین صالحی‌نیا، کتاب‌ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۶۹-۶۸، خرداد و تیر ۸۲، ص ۵۲.
۶. روح‌القوانین، پیشین، ص ۱۲۱.
۷. همان، ص ۲۸۲.
۸. همان، ص ۲۸۶.
۹. همان، ص ۷-۲۸۶.
۱۰. همان، ص ۲۸۹.
۱۱. اصفهانی، حمزه‌بن حسن: تاریخ پیامبران و شاهان (تاریخ سنی ملوک‌الارض و الانبیاء)، ترجمه جعفر شعار، چاپ دوم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷، ص ۴۳.
۱۲. مجمل‌التواریخ و القصص، به تصحیح ملک‌الشعراء بهار، طهران، چاپخانه خاور «تهران»، ۱۳۱۸، ص ۱۰.
۱۳. روح‌القوانین، پیشین، ص ۲۸۵.
۱۴. همان، ص ۳۱۱.
۱۵. همان، ص ۴۸۶.
۱۶. همان، ص ۷-۴۳۶.
۱۷. همان، ص ۴۶۲.
۱۸. همان، ص ۳-۵۴۲.
۱۹. همان، ص ۵۵۵.
۲۰. همان، ص ۳-۵۵۲.
۲۱. همان، ص ۵-۲۸۴.
۲۲. همان، ص ۳۹۹.
۲۳. همان، ص ۱۸۷.
۲۴. همان، ص ۱۶۸.
۲۵. همان، ص ۴۳۳.
۲۶. همان، ص ۳۸۴.
۲۷. همان، ص ۷۱۵.
۲۸. همان، ص ۱۲۰.
۲۹. همان، ص ۲۹۱.

۳۰. صدقی، ناصر. «نقد و بررسی آراء و اندیشه‌های میرزا عبدالرحیم‌الهی (از علمای عصر مشروطه) دربارهٔ قانون و مجلس شورا»، کتاب‌ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۷۳، آبان ۸۲، ص ۲۴.
۳۱. منصوره اتحادیه، پیشین، ص ۱۱۳.
۳۲. روح‌القوانین، پیشین، مقدمه رضازاده شفق، ص ۴۵.

منتسکیو اشاراتی نیز به عصر صفویه دارد. او تأکید می‌کند که در ایران عصر صفوی پادشاه رئیس مذهب است، ولی «قرآن امورمذهب را اداره می‌نماید»^{۲۶}

منتسکیو شاهان صفویه را «صوفی ایران» می‌نامد. به عقیده او چون شاه سلطان حسین قصد خونریزی نداشت و نمی‌خواست بزرگان گردنکش را از بین ببرد، حکومتش به دست افغان‌ها ساقط شد. اما به اشتباه می‌نویسد: میروس حکومت صوفی ایران را برانداخت^{۲۷}، در حالی که حمله افغان‌ها به اصفهان در سال ۱۱۳۵ هـ. به فرماندهی محمود افغان پسر میرویس بوده است. منتسکیو به ایام حکومت نادرشاه افشار هم اشاراتی دارد و ابقاء پادشاهی محمدشاه گورکانی در هند پس از غارت گنجینه‌های او را ناشی از جوانمردی نادر می‌داند.^{۲۸}

• توجه ایرانیان به آثار منتسکیو: در دوره مشروطه، متفکران ایرانی به اندیشه‌های منتسکیو به ویژه دربارهٔ قانون نظر داشتند؛ بنابراین سعی نمودند این اندیشه‌ها را در تفکر مشروطه خواهی خود جای دهند.^{۲۹} ایرانیان در تحلیل عقب‌ماندگی خود به افکار منتسکیو استناد می‌کردند، از این رو شروع به ترجمه آثار او نمودند. برای نخستین بار مرحوم محمدحسین ذکاءالملک فروغی در سال ۱۹۰۹ م / ۱۳۲۶ هـ. شروع به ترجمه قسمتی از کتاب روح‌القوانین نمود^{۳۰} و آن را در «روزنامه تربیت» منتشر ساخت. بعدها یک یا دو فصل این کتاب توسط مرحوم دهخدا منتشر شد. ابوالقاسم اعتصام‌زاده نخستین بار ترجمه چند نامه از کتاب نامه‌های ایرانی منتسکیو را در «مجله آینده» انتشار داد و بعد در «روزنامه ستاره‌جهان» زیر نظر خودش، بسیاری از نامه‌ها را به تدریج منتشر ساخت. آقای حسن ارستجانی نیز ۶۶ نامه از نامه‌های ایرانی را که در مجموع ۱۶۱ نامه است، با مقدمه‌ای در شرح حال منتسکیو انتشار داد.^{۳۱}

• نتیجه: اطلاعات منتسکیو از تاریخ ایران مستقیم نبوده، بلکه به طور غیرمستقیم و از روی قضاوت دیگران به زندگانی و آداب و رسوم ایرانیان و مسلمانان نگریسته است. بنابراین اطلاعات او در کتاب روح‌القوانین دربارهٔ ایران، بیشتر سطحی و کلی است. نگاه او به تاریخ ایران همان نگاه مورخان و نویسندگان غربی و اروپایی به تاریخ شرق و ایران است که بیشتر با نظر تحقیر به شرق و تمدن آن نگریسته‌اند. دیدی کلی که غرب را مظهر تمدن، آزادی و دموکراسی و عواطف انسانی و شرق را مظهر استبداد و اختناق و بی‌نظمی و آشوب می‌داند.

پی‌نوشت‌ها:

۱. آبر ماله - زول ایزاک: تاریخ قرن هجدهم و انقلاب کبیر فرانسه و امپراتوری ناپلئون، چاپ چهارم، تهران: چاپخانه کاویان، ۱۳۵۷، ص ۳۰۱.
۲. همان، ص ۳۰۲.

